

Velkey Ferenc

EGY REFORMKORI BARÁTI-POLITIKAI SZÖVETSÉG ÉS PRÓBÁJA: SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS DESSEWFFY EMIL

„Dessewffy Emillel sétálunk”¹

Dessewffy Emil gróf lényegében nem szereplője Széchenyi István élettörténetének – ha ezt az élettörténetet a már megírt történetek hagyománya felől értelmezzük. Bár nincs a Széchenyi biográfiáknak a szereplőválasztást illetően kánonja, mégis feltűnő, hogy hiányzik ez a fontos mellékszereplő a változatok összességéből.² Egy párhuzamos vizsgálat Teleki László gróf és Széchenyi kapcsolatáról hasonló jelenséget mutat, azonban a Teleki-irodalomban Széchenyi sokszor szinte második főszereplőként vagy hangsúlyos, a térnek értelmet adó díszletként (de sosem statisztaként) van színpadra állítva. Ő az, akihez az ifjú életútjának eseményeit viszonyítani lehet, akihez az ifjabbakat mérni érdemes; általában véve, akihez viszonyítva a Teleki-élettörténet, politikai-pályakép értelmezhetővé válik.³ Dessewffy Emilnek azonban nincsen „életrajza”, s a konzervatív hagyomány történetében is bizonytalan a helye, kikopik az 1840-es évekből, s csak az önkényuralom idejéhez kötődően kap, ott (mitologikus) elsőrendű szerepet. Vagyis a konzervatív kánon sem igen ismeri Széchenyi Istvánnak a Dessewffy Emillel való intenzív kapcsolatát, de annál inkább a Széchenyi – Dessewffy Aurél párhuzamot és barátságot.⁴

¹ Gróf Széchenyi István Naplói VI. Magyarország újbabkori történetének forrásai. Gróf Széchenyi István Összes Munkái. Szerk., bev. Viszota Gyula. Bp. 1939. (a továbbiakban: SZIN6) 230. Később a fordításokat a legbővebb válogatásból (ha ott nincs, mint itt, akkor saját fordításban.) közlöm: *Széchenyi István*: Napló. Szerk. Oltványi Ambrus. H. n. [Bp.] 1978. (a továbbiakban sorszám nélkül: SZIN).

² Kivételnek tekinthető Viszota Gyula enciklopédikus bevezetője, hiszen éppen azt az időszakot (1844–1848) dolgozza fel példás alaposággal, amelyben a két gróf kapcsolata a legintenzívebb. Azonban Dessewffy Emil itt is főleg felsorolások keretében szerepel vagy semleges tényközlésekben. Lásd *Viszota Gyula*: Bevezetés [II.]. In: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal I–II. Magyarország újbabkori történetének forrásai. Gróf Széchenyi István Összes Munkái VI. Szerk., bev. Viszota Gyula. Bp. 1927., 1930. (továbbiakban a forrásokra: SZIÖM6/1–2.)

³ *Velkey Ferenc*: „Délután Teleki ... kinek a lelkére beszélek.” A Széchenyi-minta Teleki László élet- (és halál-) történeteiben. In: Pesti helyszínelők. Teleki László gróf küzdelmes élete és rejtélyes halála. Szerk. Debreczeni-Droppán Béla. Bp. 2017. (Megjelenés alatt)

⁴ Elemzően a kérdéstről lásd *Dénes Iván Zoltán*: Liberális kihívásra adott konzervatív válasz. Bp. 2008. 235–247.; *Velkey Ferenc*: Reformkori hagyomány-törödékek a (mai) magyar konzervativizmusban. In: Konzervatív reflexiók. Reflexiók a konzervativizmusra. Szerk. Balog László Levente – Nagy Levente. Debrecen 2015. 95–171.

Egyszerre természetes és különös jelenségről van szó. Széchenyi életrajzírói azért, hogy az elbeszélésük koherens legyen, szükségszerűen szelektálnak a névanyagban: Teleki László Batthyányval szemben marad alul, Dessewffy Emil pedig Apponyi György kancellárral szemben akkor, amikor azt kell mérlegelni, hogy mely szereplő jelenítheti meg karakteresen a főúri reformellenzékéből a benső, de vitatkozó barátot, vagy a konzervatív politikusok közül a (szinte barát) szövetségest. Az arányok azonban látványosan azt is mutatják, hogy a konzervatív ismerősök szinte semmi teret sem kapnak, míg a reformellenzéki kapcsolatok működnek.⁵ Holott mind a négy esetben azt látjuk, hogy az 1840–43 közötti időszakban erősödött a naplóban a jelenlétük (Batthyáynak nagyon, a többieknek szórványosan), de utána mindannyian a Széchenyi napló meghatározó hősei lettek, a legfontosabbak között. A név említések nem feltétlenül jelölnek találkozásokat, és viszont: a személyes érintettség nem mindig vezet naplónyomhoz, de a regiszteranyag hozzávetőlegesen megmutatja, hogy 1844–1848 között (a szűk családot, munkatársakat leszámítva) a „külső világ” milyen intenzitású szerepet töltött be a gróf életében, vagyis azt, hogy kire irányul a naplóíró figyelme. A sor élén közel azonos adattal Apponyi György és Batthyány Lajos áll. Míg az al- majd főkancellárnál a regiszterek számát nagyban emelik a levélutalások (kapott, írt), addig a reformellenzék vezetőjénél a társasági érintkezés, a magán- és politikai eszmecsere adatai dominálnak. Mindkettő igen élő, erős kapcsolatra utal. Az adatok hierarchiájában következik három egészen eltérő okból domináns személy. Kossuth Lajos, akiről, és aki miatt sokszor ír a gróf, József főherceg nádor, akihez többször fordul, és a naplóíró felesége, Seilern Crescence. Utánuk (némileg az előbbiektől lemaradva) Teleki László következik (kevés), megelőzve a kancellárt, Metternich herceget; gróf Keglevich Gábor főtárnokmestert; a régi barátot, gróf Károlyi Györgyöt és a konzervatív politikust, Dessewffy Emil grófot. A két ifjabb gróf (Teleki és Dessewffy), mint Batthyány Lajos Széchenyinek meghatározó politikus-barátai, s mindketten szoros főúri társaságban (főként Pesten) időznek a gróffal, de igen ritkán ugyanabban a társaságban, s még ritkábban a politikában egy felé húzva.⁶

Széchenyinek a vezető kormányzati-konzervatív politikusokkal a kapcsolata, a „haszonelvű barátság” jegyeit viseli magán.⁷ Az ő társas világától nem volt

⁵ Apponyi György kapcsán egy pontos elemzés, első kísérlet a kapcsolat rekonstrukciójára *Czinege Szilvia*: „Mein verehrter Freund” – Apponyi György és Széchenyi István kapcsolata az 1840-es években. In: „Nincs egy igaz barátom se!” Tanulmányok Széchenyi István politikai kapcsolatainak történetéhez. Szerk. Velkey Ferenc. (Speculum Historiae Debreceniense 10.) Debrecen 2012. 91–113.

⁶ Gróf Széchenyi István Napló V. Magyarország újabkori történetének forrásai. Gróf Széchenyi István Összes Munkái. Szerk. és bev. Viszota Gyula. Bp. 1937. (a továbbiakban: SZIN5) 351–780., vö. SZIN6 3–743.

⁷ Átfogóan szól a kérdéstről korábbi példákra hivatkozva *Fónagy Zoltán*: Széchenyi, a barát. Történelmi Szemle 54. (2010) 529–541.

idegen, hogy valamilyen célból nagyon intenzíven rányíljon egy-egy politikusra, közszereplőre, a személyes kapacitálásnak, meggyőzésnek nagymestere volt, úgy is, hogy a körébe vonzotta a számára érdekes, értékes, fontos embereket. Volt úgy, hogy ezt időlegesen csak valamely konkrét cél miatt tette,⁸ de előfordult (mint Apponyi és Dessewffy esetében), hogy tartós baráti szálak is szövődtek közben, amelyek a politikailag motivált kapcsolatot átszínezhették vagy áthangolták. Apponyi Györgynél inkább csak baráti gesztusokat ragadott meg a téma elemzője, és az „érdekszövetség” jellegre tett nagyobb hangsúlyt.⁹ Dessewffy Emilnél azonban erősebb személyes szálakat láthatunk. Ennek döntő oka, hogy mindig a „közös tér” volt a meghatározó a viszonyukban. Nem is írtak egymáshoz sok levelet, s ha Dessewffy Emil Pesten időzött, mint 1842. január végétől néhány hónapot (Aurél halála előtt-után); vagy Bécsben találkoztak, mint 1843. március végétől, vagy Pozsonyban, 1844 májusában és októberében, akkor tartalmas naplóbejegyzések jelezték, hogy Széchenyiben megvan az ifjabbra irányuló figyelem. Természetesnek tekinthetjük, hogy Széchenyinek a Dessewffy József gróffal megvívott egykori tollharcai már egyáltalán nem befolyásolták a *Világ* írójának viszonyulását az apjukat (egykor) védelmükbe vevő ifjakhoz. Aurél és Széchenyi között mindvégig a főúri társasági keretek, majd a politikai szövetség kibontakozó (de nem kiteljesedő) világa szoros kötelékeket teremtett. Tulajdonképpen, mint sok más szerepet, élethelyzetet, Emil szinte megörökölte legidősebb bátyjától Széchenyi figyelmét is.¹⁰

Igazán intenzívvé azonban akkor válhatott csak a kapcsolatuk, amikor Dessewffy Emil Pestre költözése és „lapvezéri” szerepe (1844 júliusától) a szociális érintkezés számos lehetőségét hozta létre köztük. Túl sokszor azonban nem látjuk Dessewffy Emilt a sokrétű és intenzív társasági életet élő Széchenyi legközvetlenebb környezetében, a Zichy-hölgyek szalonjaiban és alkalmain. Batthyány Lajos és felesége Zichy Antónia („Tony”), illetve Károlyi György (és inkább a felesége) Zichy Karolina („C”) a pesti társasági élet nemzeti szellemű és nyitottabb házait vitték. Az elszórt adatok arra utalnak, hogy Széchenyi kezdetben megfordult olykor Emillel a Zichy-hölgyek körében, de mint konzervatív lapvezér, már nem biztos, hogy szívesen látott vendég volt ott, esetleg a nagyobb soireé-kat, bálakat

⁸ Két nagyon karakteres diétai kapcsolatépítési időszaka volt Széchenyinek (1835–36: hídügy, 1843–44: két garasos terv). A másodikra egy érzéletes példa Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetése 1843–1851. S. a. r. és utószó Haraszti-Taylor Éva. (Bibliotheca Historica) Bp. 1989. 41–43.

⁹ *Czinege Sz.*: „Mein verehrter Freund” i. m. 197–202.

¹⁰ *Vaderna Gábor*: Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében. Bp. 2013. 59–101., 253–294. A feszültség korábban feloldódott az ifjakkal, de Széchenyi el is hártotta ennek emlékét egy igen nemes gesztussal Auréla emlékezve a halála után: Az Üdvlelde című könyvecskéje egészében egy, a Dessewffyeknek szóló gesztusként is felfogható. *Gróf Széchenyi István*: Üdvlelde. Gróf Dessewffy Aurél hátrahagyott némi iromány-töredékivel. Pest 1843. 116–117.

leszámítva. Széchenyi naplója semmi jelet nem ad arról, hogy 1845 elejétől ott együtt lettek volna. Rövidebb időszakokra Széchenyinek is meg-meghűlt a kapcsolata ezzel a társasággal, ugyanis még a régi szorosabb, ebbe a körbe beépült magánást is érte olykor mellőztetés politikai alapon, amikor a hölgyek túl ingerültek lettek például az ellenzéket megbontó cikksorozata miatt. A közös páholybérletet egy másik alkalommal csaknem felmondták – szintén közéleti feszültség miatt. Innen nézve egyértelműnek látszik, és a hiányzó adatok arra utalnak, hogy az ifjú Emil ebbe a körbe nem fért bele. A megszokott helyszínei a társas találkozásoknak Széchenyiné, a Kaszinóban vagy a Wenckheim-házban voltak. Dessewffy Emil felesége, báró Wenckheim Paula révén ők ott laktak, s mintha Széchenyi egyszer kedélyesen ironizálna ezen: „bei Wenckheim, oder vielmehr Dessewffy.”¹¹

A Széchenyi – Dessewffy személyes térnek van egy különleges sajátossága: általában kétszereplős jeleneteik vannak. A naplóban tényszerűen rögzített közös séták (visszatérő fordulattal: „Mit Emil Dessewffy spazieren.” (vagy „mit... Promenade”) arra utalnak, szívesen vették egymás közelebbi társaságát. Föltűnő azonban, hogy ezeknek a tartalmáról szinte semmi hangfoszlány sem szűrődik át a naplóba. Teleki vagy Batthyány igen gyakran beszélőként is diáriumszereplő éles szavakkal, vitamondatokkal vagy méltatásokkal, Dessewffy Emil szinte soha. A néhány eset, amely Széchenyit jegyzésre sarkalja nem egészen hízelgő, mert egyszer vénasszonyként siránkozik, máshol a köszvényére panaszodik. Valószínűleg nincs igazán karakteres szava a beszélgetéseikben, amely különlegessége miatt Széchenyit rögzítésre késztené. Ez a mozzanat azt jelzi, hogy az ismétlődő séták önmagukban hordozzák a huszonhárom esztendő korszakából adódó helyzetet, melyben az idősebb gróf minden bizonnyal túlbeszéli a fiatalabbat sétaikon: „Séta Dessewffy Emillel. Te tudsz hallgatni.”¹²

„Én bevezetem Emil D-t oda. Semmi éljen.”

Dessewffy Aurél halálának napján Széchenyi már konstataulta a szerinte rá háruló feladatot; Batthyány Lajos és Deák Ferenc előtt azt fejtegette, mintegy a támogatásukat várva, hogy „ellenújságot” kellene szervezni. Tasner Antalt (a titkárat) gondolta szerkesztőnek. (*A Pesti Hírlap* ellen és Kossuth ellen irányuló terv

¹¹ Egy közös kimozdulás Fótra, s ott ebéd Zichy Karolinával. Széchenyi levele Fehérvári Miklóshoz 1842. máj. 23-án. Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. I–II. Összeáll. Bártfai Szabó László. Bp. 1943. (a továbbiakban AdatokSZI) 405.; SZIN5 598–599., 554., 585.; SZIN6 65., 96., 140., 196., 213., 259., 306., 311., 316., 399., 406., 425., 439., 448., 484., 535. Természetes emberi vonás egy ilyen kapcsolatban az olykori mérges minősítés. Válogatott szidalmakkal illetve például Emilt, amikor egy kaszinói dinert az utolsó pillanatban mondott le, s mint kiderült, közben tarokkozott. SZIN6 97–98.

¹² Ilyen példák és a megszólalások: SZIN5 546.; SZIN6 65., 224., 258., 292., 353., 364., 406., 471., 539.

Deáknál „nem lelt különösebb visszhangra” – rögzítette a naplóíró, s vehetjük ezt természetesnek, annak ellenére, hogy a gyász közös pillanataiban meditáltak Aurél hiányán.¹³ A későbbi fejlemények igazolták Széchenyi „félelmét”, a legidősebb Dessewffy fivér váratlan halálával a kormányoldali, *Hírlap*-ellenes sajtó erőtlenné vált, intellektuális szintje visszaesett és a hatékonysága is gyengült. Azonban ahhoz néhány hónapnak el kellett telnie, hogy ő maga a sajtót válassza eszközüül. Az akadémiai beszéde (1842. november) után erősödő politikai elszigetelődése okozta, hogy a lehetőségeit újra és újra mérlegelve végül 1842. december 20-án szerződést kötött Helmeccy Mihállyal, a *Jelenkor* szerkesztőjével, és ahogy Kossuth találóan megfogalmazta az első vitacikkeit olvasva: „journalistává lett mérgében.”¹⁴ Az új tér feloldotta Széchenyi cselekvés kereső dilemmáit, de az év eleji terv („ellenújság”) nem került le a napirendről. A *Jelenkor* Széchenyi számára inkább a lehetőség, mintsem az ideális megoldást jelentette. Helmeccy Mihállyal szemben maradt benne bizalmatlanság, és vigyázott arra, hogy csak szerződéses viszonyban maradjon a lappal. Az a terve, hogy a címét változtassák meg, és nevezzék ezután „Függetlennek” – nem teljesült. A *Jelenkor* amúgy sem volt eléggé súlyos, a példányszáma nem volt különösen magas ahhoz, hogy hatékony ellenpontot képezzen. Alighogy elkezdte a vitacikkeit publikálni, kereste a továbblépés útját. A *Világ* kínálkozott lehetőségnek, nemcsak átvitt értelemben, mivel Császár Ferenc hírlapíró-cenzor maga kínálta fel a grófnak 1843. február 14-én. Széchenyi ekkor ajánlotta fel (először) Dessewffy Emilnek azt a szövetséget („Ich sende mit heutiger Post... *eine Allianz Aufforderung an Emil Dessewffy*”) egy csaknem téves útra induló levélben – Posch János postamester látta és jelezte a tévedést (Nagy-Mihály Szent Mihály helyett) –, amelyik lényegében 1847-tel bezáróan keretezte a kapcsolatukat.

Az előkészítő tanácskozások után nem meglepő, hogy 1843. március végétől Bécsben találjuk a gróftot ezügyben intenzív tárgyalások közepette, s a beszélgetők között feltűnik Császár és Andrássy József (a szerkesztő) mellett a kulcsszereplő: Dessewffy Emil is. Nyíltan beszéltek az újságról és egy közeli megállapodásról („Cause commune”), amire Széchenyi hajlott; és utóbb, talán tágabban is értve Emil kapcsán a fogalmat, kettejük szövetségről („unsere Allianz”) beszélt. A konkrét megállapodás nem jött létre – az okát nem tudjuk, Széchenyi május

¹³ SZIN5 552., SZIN 969.

¹⁴ *Ferenczi Zoltán*: Kossuth levele Wesselényi Miklósnak 1842. dec. 26-án. Kossuth Lajos kiadatlan levelei b. Wesselényi Miklóshoz 2. Történelmi Tár 3. (1902) 3. sz. 386.; SZIN5 661.; SZIN 997.; SZIÖM6/1. 213–231.; *Varga János*: Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején. Bp. 1982. 141–185.; *Viszota Gy.*: Bevezetés I. i. m. 127–131.; *Viszota Gyula*: Széchenyi István politikája 1842–45-ben. Budapesti Szemle 120. kötet (1904) 336. sz. 361–387.

5-én újra szerződött a *Jelenkorral*.¹⁵ A hosszabb távú elköteleződésükre vet fényt, hogy egy évre rá megint felvetődött a korábbi kombináció, immár a lapjától megfosztott Kossuth Lajossal összefüggésben: „Ha Kossuth megkapja a *Jelenkort* akkor én átvenném tán veled a *Világot*” – tervezte feltételesen Széchenyi akkor Emilhez fordulva. Végül ez a forgatókönyv sem lépett életbe, tervezett szövetségük viszont megvalósulhatott (és megvalósult) azután, hogy Dessewffy Emil aktivizálta magát, és 1844-ben újjászervezte bátyja nyomdokaiba lépve a konzervatív *Világot*, és hatékonyabb újságot indított ugyanazon a tulajdonosi, szerkesztői bázison, immár *Budapesti Híradó* néven.¹⁶

E rövid sajtótörténeti fejtegetés világossá teszi, hogy Széchenyinek a Dessewffy Emillel való kapcsolata Aurél hagyatékára épül, s maga Széchenyi is ezt testálja – a mintakövetéssel egyébként lelki értelemben tökéletesen azonosuló – Emilre. Vagyis az ő számára Dessewffy Emil egyértelműen Aurél örököse, s mivel ő ezt fel is vállalja, ezért a legfontosabb közös ügyük Aurél halálának napján kijelölődött a *hírlapi téren*.¹⁷

Talán innen érthető azoknak a figyelmes mentori gesztusoknak a sora, amelyeket Széchenyi tesz Dessewffy Emil előrehaladása érdekében és a feszültségek enyhítésére. A gróf *a saját felelősségével is összefüggő egyértelmű elköteleződéssel viszonyul mindvégig Dessewffy Emil szerkesztői pályájához és sorsához*. Főleg akkor, ha éppen lapvezéri szerepből következnek a konfliktusok, és az ellenzékkel való éles konfrontáció következményeit kell elhárítani.

Egy hosszabb beszélgetésük során (séta a ligetben 1844 májusának elején), azon aggódva, hogy esetleg Emil Bécsset választaná a hivatalnoki pálya vonzásában, a Pesten való letelepedésre biztatja. Lényegében azért ajánlja fel az esetleges közreműködését a lapban, hogy Dessewffy könnyebben dönthessen Pest mellett, mert akkor vállalhatna hivatalt itt is. Széchenyi Metternich körébe is bevezeti

¹⁵ 1843. febr. 14-én beszélt Császár neki egy esetleges szövetségről a Világgal. Széchenyi írt Dessewffynak, azután lépett be Andrassy a körbe, s következtek a beszélgetések Havas cenzorral, Orosz Józseffel stb. SZIN5 678–679., 694–699. Lásd A magyar sajtó története I. 1705–1848. Szerk. Kókay György. Bp. 1979. 722–727.

¹⁶ SZIN6 62.; A magyar sajtó története I. i. m. 778–780. A Budapesti Híradóval kapcsolatos (kiegészítő) sajtótörténeti vizsgálataimhoz komoly segítséget kaptam Mezei Milán PhD-hallgatótól (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola), aki Dessewffy Emil lapvezéri pályáját kutatja. Mivel ő a teljes anyagot áttekintette, ezért néhány forrás kópiáját az ő levéltári gyűjtése nyomán tudtam helyben elővasni. Köszönet érte. A 17., 31., 41., 43., 51. jegyzetekben az általa szkennelt, fényképezett bázisból merítettem.

¹⁷ Dessewffy Emil „A Budapesti Híradó tárgyában” című röpvében (1844. május vége, Pest. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény B 063/2/1844.) jelölte meg (itt példaként hozva) az Aurél-mintával kapcsolatos lelki viszonyát, amely szerint nehéz, lehetetlen annak a minőségnek megfelelni, de „bármí csekély legyen szellemi képességünk [...] igyekezzünk közhaszonra fordítani [...]” Széchenyi pedig Aurél halála után a széles nyilvánosság előtt is emléket állított neki, ezzel is kifejezve megbecsülését. Lásd *Széchenyi I.*: Üdvlelde i. m. 114–136.

az ifjabb grófot. Együtt utaznak egy közös villásreggeli után Pozsonyból Bécsbe 1844. május 17-én, mint kiderül azért, hogy Metternichnek bemutatnasson.¹⁸ Ezeknél is érdekesebb, ahogyan az idősebb gróf a népszerűségének erejével, vagyis tekintélyével emel védőernyőt az erősen támadott Dessewffy fölé. Többször előforduló szituáció.

1844 decemberében, amikor a *Védegyelet* megalakulása körüli viták felhangolták a közvéleményt, nem lehetett egyszerű a *Budapesti Hiradó* lapvezéréként (előszőr) részt venni a megye közgyűlésén, hiszen a lap kárhoztatta a Védegyeletet, támadta az igazgató Kossuthot és Pest megye állásfoglalásait is bírálta. Széchenyi ide is „bevezette” Emilt, de ez egészen más jellegű volt: „Congregation Pesther Comit. Ich führe Emil D. dahin. Kein Vivat.”

Egy másik hasonló szituációban (1846 júniusában), amikor a túrmezei nemesség sérelme fokozta Pest megyében az izgalmakat, legalább Széchenyi (mint kísérő) egy „éljent” kapott. Sejtethetjük, hogy az akkori Közgyűlésre is szándékosan ment együtt Emillel, hiszen az előző napon Teleki László kritikájára, miszerint „Dessewffy úgy ír, ahogy parancsolják,” a következő ríposzttal felelt, megvédve konzervatív mentoráltját (a lelkileg-szellemileg hozzá egyébként sokkal közelebb álló, de radikálisan ellenzéki Telekitől): „Ő [mármint Dessewffy] függetlenebb, mint te!” Pest megyének a horvát ügyben 1846 januárjában felállított küldöttségére kapcsán pedig olyan erősek lettek Emillel szemben az indulatok, hogy Széchenyi szégyenkezve távozott, majd délután kereste fel őt, ki: „jól tartotta magát.”¹⁹

Széchenyinek a legsúlyosabb Dessewffyt oltalmazó szerepvállalása szintén egy olyan ügyből keletkezett, ami a sajtó élesebb kitételeihez kötődött. 1846 novemberében a *Nemzeti Újság* egyik szerkesztői jegyzete (elhárított) párbajkonfliktusok sorát eredményezte, és 19-én (ezzel nem közvetlenül összefüggve) Irinyi József Dessewffy Emilt hívta ki párbajra. Bár azt nagy nehézségek árán végül a felek megegyezéssel feloldották, de Vida Károlynak a *Budapesti Hiradó* munkatársának pisztolypárbajt kellett vívnia november 22-én Irinyivel. Ennek az ágas-bogas eseményeknek most csak azok a vonatkozásai érdekesek, amelyek Széchenyi közbeavatkozásához kötődnek. A konfliktusba Dessewffy Emil felkért szekundánsként kapcsolódott bele. A duellum tárgyalásos szakasza nem ment könnyen, a párbajsegédek nem tudtak megegyezni a formulákban, egyre élesebb vitahelyzetbe kerültek. Teleki László (Irinyi oldaláról) inkább élte az affért, és a tárgyalásos megoldás lehetetlenségét, így annak lezárását javasolta, míg Széchenyi (Dessewffy oldalán) ezt tudatos srófolásnak fogta fel. Ezért vállalta át a konfliktust Telekihez fordulva: „Ugy látszik gr. Dessewffyre van itt egybepontosulva a dolog; kiállok

¹⁸ SZIN6 62–63., 67., 113.

¹⁹ SZIN6 143–144. 322., 389.

erre tehát én, s nem fogom engedni. A gróf úgy látszik, vért szomjaz, oncsa [!] tehát az enyimet.” Teleki László ezt a kirohanást (joggal) kihívásnak értelmezte. Nagy nehézségek árán csak másnap lehetett elhárítani ezt az új párbajt. Amikor viszont Széchenyi hírért vette, hogy Teleki még mindig nyitottnak tekintti Emil ügyét, így háborodott fel: „Azt kellett volna mondanom B. Lajosnak, midőn nálam volt: »Örvendek hallhatni, hogy kését Teleki nem Dessewffy E. ellen köszörüli. Mindazonáltal meg fogom várni, – míg Emil dolga elintéztetik. – Ha úgy látom, hogy tévedtem, [elégtételt adok a sértésért] Telekinek; – ha netán mégis csalásnak estem volna áldozatul, s Teleki csakugyan Dessewffy vérebe volna, akkor: ’lőjünk’!»”²⁰

A következetesen vállalt szolidaritásnak ezek az esetei azt mutatják, Széchenyi hosszú távra elkötelezte magát a Dessewffy Emillel való „szövetség” mellett.

Az együttműködés kétségtelenül és egyértelműen megvalósul, sokrétűen és hangsúlyozottan. Természetesen a sajtó világán kívül is több szintéren összekapcsolódik a két gróf tevékenysége, elsősorban 1845–46-ban. Széchenyi Dessewffyn keresztül igyekszik a konzervatív oldalt mozgósítani egy-egy kezdeményezéséhez (pl. Tiszavölgyi Társulat, Balatoni Gőzhajózás), vagy éppen őt, mint szövetségest használja fel a reformellenzéki barátaival szembeni küzdelemhez (pl. Gyáralapító Társaság, Nemzeti Kaszinó).²¹ Közös gyakorlati együttműködésük meghatározó terepe lesz a Tisza-ügy, s olykor (a vártnál kevesebbszer) a kormányzattal kapcsolatos terveibe is beavatja Széchenyi a fiatalabb gróft, egyeztetnek jövőjükéről, helyzetükről.²² Részletes elemzésére az együttműködés egy-egy színterének itt nem adatik tér, ezért csak vázaltszerűen rögzítjük, hogy a legfontosabb terepen, a sajtóban milyen közvetlen nyomai vannak. A jelei a kapcsolatnak a *Budapesti Hiradó*ban: Dessewffy Emil (és lapja) három hosszú cikksorozatban beszélget Széchenyivel olyan témákban, amelyekben elfogadja, és csak kisebb részben korrigálja őt: *Nyílt levelek Széchenyi Istvánhoz*, (még a *Világ*ban,)

²⁰ Az idézet a naplóban eredetileg is magyarul szerepel, ebben a formában. SZIN6 475–480., SZIN 1129–1133. Itt az eset további forrásait mellőzi.

²¹ Néha egész egyszerűen matematikai kérdésnek tekintette a dolgot: hány szavazatot tud hozni Dessewffy Emil a Gyáralapító Társaság választmányába általa jelölt Adam Clark mellé? Batthyány Lajosnak írta számon kérő dohogással: Dessewffy bezzeg hozta a 24-et. Lásd *Viszota Gyula*: Széchenyi, Kosuth és a Gyáralapító Társaság. Budapesti Szemle 140. kötet (1909) 394. sz. 138. A Tisza-ügyre összefoglalóan lásd *Kovács Lajos*: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846–1848. I. Bp. 1889. 51–61. Széchenyi kormányzati ügyeihez, feszültségeihez, amikor Dessewffy Emilnek „önti ki a szívért” lásd SZIN6 149., 454. Dessewffy Emil Széchenyihez írott levelei közvetlenül ezekhez a témákhoz kapcsolódnak: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (továbbiakban: MTA KIK Kt.) Széchenyi gyűjtemény (továbbiakban: SZGY) K 203. 114. (Tiszaügyi javaslat 1845. szept.), 113. (egyeztetés a Védjegyletről: 1845. febr. 18.), 116–117. (marasztalja hivatalában: 1847. júl. 16., szept. 28).

²² SZIN6 149.

I–V. 1843., I–V. 1844., I–IV. 1846. Átvesz Széchenyi- sorozatokat vagy cikkeket a *Jelenkortól*, döntően olyanokat, amelyek megerősítik az ellenzékkel szemben (például 1845: *A szentgróti levél elemzése. I–XIV*). Hangsúlyozottan tematizálja és támogatja a Széchenyihez (is) kötődő vállalkozásokat, egyesületeket, projekteket (például Balatoni Gözhajózás). Az együttműködésnek vannak taktikai jellegű vonzatai: óvatosan bánnak azokkal a témákkal, amelyekben a véleménykülönbség hangsúlyos lehet. Széchenyi ugyanakkor nem él kettős elhatárolódással, és kevésbé bírálja a konzervatív oldalt (1845–46-ban szinte egyáltalán). Nem élezi ki a versenyhelyzetet a *Jelenkor* és a *Budapesti Híradó* között.²³ A közvetlen stratégiai cél pedig ugyanaz, mint amely Széchenyi és Dessewffy Aurél egykori (rövid ideig tartó) szövetségét is összefűzte: küzdelem a reformellenzék „szélsőbb” agitativ változataival szemben, döntően Kossuth Lajos ellensúlyozása, a kormányzat támogatása, bázisának hazai erősítése. A következménye az lett ennek a sokrétűen megmutatózó figyelemnek, hogy az 1845–46-os esztendőben Széchenyi neve lett a legerősebb legitimációs pontja a *Budapesti Híradónak*. A hírlap olvasói akár azt is gondolhatták, hogy a két kulcsfogalom összekapcsolódik, vagy legalábbis nincs távol egymástól: a *konzervatív* és a *Széchenyi*.

„Ő Whig a másik Tory”

Széchenyi István és Dessewffy Emil kapcsolatának („szövetségének”) a története a belső kohézióját tekintve problémamentesnek látszik, legalábbis a legközvetlenebb forrásleányomatát tekintve. Tudatosan innen építettük fel együttműködésük elbeszélését azért, hogy két ember viszonyát a belső dinamikája felől és ne a megszokott politikai sémákat követve térképezzük fel. Ahhoz azonban, hogy a kereteit, korlátait és a hosszabb távú dinamikáját (kifutását) lássuk, más nézőpontok, más kapcsolatok, külsődleges szempontok összefüggésében is (itt egy konkrét példa alapján) mérlegelnünk kell.

Szontagh Gusztáv filozófus, akadémikus így szólal meg közvetetten Széchenyi 1844. június 6-i naplóbejegyzésében: „Szontagh bei mir. Er kann nicht mit E[mil] D[essewffy] gehen, den[n] er ist Whig der andere Tory. Mit mir würde er gehen.”²⁴ Nemcsak az időbeli egybeesés miatt gondoljuk (a régi/új konzervatív lap első száma 1844. július 2-án jelent meg), hanem Szontagh visszaemlékezése alapján tudjuk, hogy Dessewffy gróf ajánlattal fordult hozzá. Az összefüggés egyértelmű: a lapvezér a hírlap megújítását nemcsak névváltoztatásnak fogta fel,

²³ A Budapesti Híradó Hírlapi Szemléjében állandó szereplő a *Jelenkor*, azért olykor a szerkesztő meg-megemlíti, hogy a másik lap sok mindent átvesz forrásjelölés nélkül. Budapesti Híradó, 1845. január 5.

²⁴ SZIN6 72–73.

hanem jelleg- és minőség változtatásra is gondolt, ami együtt járt az alkotógárda frissítésével. Szontagh jó választásnak ígérkezett. Aktivitása a magyar tudományos és kulturális életben igen szerteágazó volt: egykor szépíróként és kritikusként lett ismert, jó tollal vett részt politikai publicisztikai vitákban, két nagy filozófiai munkát tett közzé a „magyar filozófia” megalapozásának érdekében (a két *Propyleumok* 1839., 1843.), sőt dinnyetermesztő kézikönyvével (*A szenvedelmes dinnyész* 1843.) gazdasági szakíróként is babért aratott.²⁵

A tudós-közíró azonban – a következő évtized elején lejegyzett memoárja szerint – a felkérést elutasította. A szempont, amire emlékezett, egybecseng a Széchenyinek elmondottakkal: mert „nem valék konzervatív, hanem reform embere, Széchenyi társa.” Egy kicsit későbbi szakaszban pedig így emlékezett arra, miért nem lett a *Budapesti Híradó* „szerkesztője”: „nem Dessewffy, hanem Széchenyi embere voltam [...] Ekkor barátaim körébe ki is nyilatkoztattam, miképp politikai hírlapot szerkeszteni soha nem fognám, ha csak Széchenyi arra fel nem hívna. [...] Széchenyinek ez tudtára jutott.” Bár az előbbi magyarázat folytatása némileg sántít: „s kedv sem mutatkozott bennem a politikai pártok csatáiba belé ereszkedni,” az mégis egyértelműen igazolható, hogy Szontagh Széchenyi követőjeként szeretett volna a hazai politikai közéletben szerepet vállalni.²⁶ Vagyis Széchenyit 1844 júniusában éppen azért kereste meg, azért ajánlkozott fel neki, mert Dessewffy Emil gróftól felkérést kapott, de az nem volt feltétlenül ínyére. Ő tehát a Dessewffy és Széchenyi közötti választást orientációválasztásnak, és bizonyos értelemben érték-választásnak fogta fel egykor, s így mutatta be memoárjában.

És mi történhetett Széchenyinnél („bei mir”)? A naplóíró nem kommentálta az esetet. Az írói-kritikusi majd filozófusi érdemeiért 1832-ben az Akadémia levelező, 1839-ben pedig rendes tagjává választott nyugalmazott főkapitányt nyilván régről ismerte Széchenyi gróf is, bár csak most tette először naplószerelőjévé. Hiszen az író erős szálakkal kapcsolódott a Vörösmarty – Bajza – Toldy triumvirátushoz, s a *Propylaeumok a társasági philosophiához* című kötetét pedig (részben) a Széchenyi – Kossuth-vita széchenyiánus értelmezése hatotta át. Utóbb a *Jelenkorban* írt cikkeiben (1843) Széchenyi vitapozícióját védte, s úgy mutatta azt be, mint az „idealista” és „realista” világgépek közötti helyes „kiegyenlítő” irányt.²⁷ Az 1844-es megbeszélésüket 1845 tavaszán követte egy újabb („Szontagh nálam. Beszélek neki az

²⁵ Mester Béla: Magyar Philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig. Kolozsvár–Szeged 2006. 71–143.; Csorba László: A középutas liberalizmus és az ellenzéki alternatíva. Szontagh Gusztáv politikai publicisztikája az 1840-es években. In: Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak. Tudományos emlékülés. Zalaegerszeg 1997. június 7. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg 1998. 35–48.

²⁶ Szontagh Gusztáv: Emlékezők életemből. MTA KIK Kt. Történelem 2r. 255. (Másolat.) 274–275., 279–280.

²⁷ Mester B.: Magyar Philosophia i. m. 118–130.; Csorba L.: A középutas i. m. 35–48.; Szontagh Gusztáv: Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira. Buda 1843. 163., 191.,

újságról.” – bejegyzés), az együttműködés tényleges létrejöttére viszont csak 1846 végén került sor: „Kovács és Szontagh hosszan nálam” – jegyezte be a gróf 1846. december 21-én harmadik eszmecserejük regiszterét a naplójába. A memoár írója emlékezett arra, miben rögzítették közös feladatukat e (harmadik) alkalommal: „Széchenyi tehát felszólította Kovács Lajost [...] s engem, adjuk ki a *Jelenkorban* programunkat, s írjunk a kitűzött irányban vagy hat hétig vezércikkeket.”²⁸ Ez már ténylegesen nyitánya lett annak a *progresszista* sajtóoffenzívának, amelyre régen várt a filozófus, s melynek következményei közvetlenül érintették Széchenyi István és Dessewffy Emil politikai-baráti szövetkezését.²⁹ A találkozásoknak ez a ritmusa azt jelzi, hogy Széchenyiben időszakosan erősebben vetődött fel annak a lehetősége, vágya, hogy a *Független* című (majdani) lapra építve saját orgánomot és politikai irányt alapozzon meg. Mivel Szontagh később szerepet kapott Széchenyi munkatársai között, ezért kevésbé valószínű, hogy 1844 júniusában elutasította. Úgy tűnik inkább, hogy a kérdés nyitva maradt, s lehetőségként megmaradt mindkettőjük számára. Széchenyinek az a lehetőség, hogy ha valóban létrehozza az új lapot, akkor van egy biztos embere, Szontaghnak az, hogy ha Széchenyi meghirdeti az önálló irányt, akkor csatlakozni tud hozzá.

A memoáriró a „várakozásra” való felajánlkozásra már nem „emlékezett,” ami csaknem természetes (ide nem is kötődhetett különös emlényom, ha nem lett elutasítva), az azonban feltűnő, hogy milyen esetlegesen és tétován emlékezett arra, hogy azért a „torynak” nevezett Dessewffyvel is kapcsolatba lépett. Egy véletlen elszólás mindjárt módosítja is a képet: „Nekem a *Budapesti Hirlap* tulajdonosa, [egy szónyi kihagyás] Emil ekkor 75 p. f. fizetett cikkenként, s e summácskát szerkesztője, Szenvey szobámba hozta, mihelyst kéziratomban nyomtatásban megjelent.”³⁰ Szontagh memoárjának ezen a részén, a reformkori sajtó pénzügyi viszonyait taglalta. Az adategyezések: Dessewffy Emil, Szenvey (József) szerkesztő és a tévedések (nem volt a korban *Budapesti Hirlap*,

72–93., 130–131., 136–137., 178., 182., 214.. A Széchenyi–Kossuth-vita konkrét felidézése: 216–234.

²⁸ SZIN6 188., 494.; *Szontagh G.*: Emlékezések i. m. 279–280. „Az 1845/46 telben Széchenyi a politikai téren tétetett vélem kísérletet” – írta Szontagh, itt viszont bizonyosan hibás keltezéssel, de a megfogalmazása igen érdekes, arra utal, hogy (helyesen) 1846–47 telén Széchenyi aktivizálta őket. Közli, de Szontagh téves kronológiáját átveszi: Adatok SZI 520–521. Kiigazította *Csorba L.*: A szenvedelmes i. m. 280.

²⁹ Erről részletesen lásd *Velkey Ferenc*: Egy pártnélküli pártcímke – Széchenyi István progresszista politikai önmeghatározásának hátteréhez. In: Széchenyi Magyarország és Európa. Tudományos konferencia. Szerk. Pelyach István et al. H. n. [Bp.] 2004. 32–54.

³⁰ *Szontagh G.*: Emlékezések i. m. 176–177. Mester Béla közlése szerint a visszaemlékezés első kéziratában Dessewffy neve kiírva szerepelt, és a fizetséget Szontagh „ívenként” kapta. *Mester Béla*: A hegeli pör után – a magyar filozófiatörténet fordulata a XIX. század közepén. Kézirat munkaanyagként, H. é. n. 84–85., 141.

csak *Hiradó*) is arra mutatnak, hogy itt az emlékező saját híradóbeli közreműködésére utal. A 75 p. f. pedig reális összegnek tűnik, ha tekintetbe vesszük, hogy Raksányi Imre májusban a tervezett munkájáért havi 60 pengő forintot és szállást (vagy helyette 5 p. f.-ot), Császár Ferenc októberben pedig havi 50 p. f.-ot kért Dessewffy-től javadalmazásul.³¹ Komoly lehetőségként merül fel (bár további háttérutatást igényel), hogy nem volt-e Szontagh a *Budapesti Hiradó* munkatársa a korszakban. A saját neve alatt 1845-ben Adolphe Thiers történeti munkájáról jelentett meg elemzést, de az elszólása arra utal, hogy rendszeresebb („ívenkénti”) jövedelmet húzott. Akár a *Hirlapi szemle* egyik 1845-ös szignója is takarhatja őt, vagy a *Külföldi irodalom* rovatba is írhatott további anonim cikkeket. Lehetséges, hogy Szontagh mégiscsak dolgozott egy ideig a *Hiradóban* (Széchenyivel egyetértésben)?³²

Szontaghot motiválhatta a Széchenyi felé forduló felajánlkozásában a politikai érvényesülés és/vagy a biztos, jövedelmező állás vágya is, s így akár a „whig és a tory” közötti különbség is elmosódhatott a cikkenkénti 75 pengő forintért. Egyetértve azonban a Szontagh-irodalom beállítódásával, inkább úgy látjuk, hogy nála a szellemi találkozás volt a Széchenyihez való vonzódásában a döntő mozzanat. Ő a filozófiai koncepcióját vetítette rá a „társasági” viszonyokra, és Széchenyiben találta meg azt az erőt, amely „az állandóság” és „a forradalom” szélső pólusaival szemben a „békés, törvényes, rendszeres haladás” megvalósítója, azaz a „reform” rendszerének letéteményese; máshol: a „kivihetőség” és a „tett embere.” Szontagh szinte minden írásában rendre és hitelesen képviselte ezt a beállítódást, olykor új fogalmi hármasságot rendelve hozzá. S éppen a Széchenyivel való beszélgetés idejében a „whig és a tory” is ilyen összefüggésbe került.³³

1844. második felében egy rövid életű (2 füzetig eljutó) kritikai lapban, az *Irodalmi Areopagban* jelent meg Szontagh Gusztáv *A' Pesti Hirlap letünt első stadiuma* című anonim elemzése. A tudós filozófus ebben az írásában a *vágtatva*

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) P 86–95 Dessewffy család cserneki és tarkeői grófi ágának levéltára (1527–1947) (továbbiakban: DC SL) P 90 Acta publica 5/I A Budapesti Hiradóval kapcsolatos iratok (1844) 3.; Raksányi Imre levele Dessewffy Emilhez. Pozsony, 1844. máj. 26. 7.; Császár Ferenc levele Dessewffy Emilhez. Pest, 1844. okt. 3.

³² Szerzőként megjelölve: Budapesti Hiradó, 1845. július 3. és 4. Szontagh rejtőzködéseiről, álneveiről összefoglalóan szól *Mester B.*: Magyar Philosophia i. m. 104–106. Egy alaposabb filológiai vizsgálat derítheti csak ki, hogy mikor és pontosan mennyi cikket írt a Hiradóba. A hangsúlyok alapján a Hirlapi szemle egyik szerzőjének az érvelései tűnnek a leginkább „szontaghinak”, aki 1845. febr. 4-től *** (háromszög alakba rendezve) szignóval vitte a rovatot egészen az 1845. okt. 26-i megszűnéséig.

³³ Három példa eltérő időpontokból. Lásd *Szontagh G.*: Propyleumok a társasági i. m. 72–93.; [*Szontagh Gusztáv*]: A' politikai pártok állása I–III. Jelenkor, 1847. január 10., 14., 17.; *Szontagh G.*: Emlékezések i. m. 61–72., 269–271., 274., 279–286., 289.

és *fontolva haladó pártokat a radical és tory* színezettel, míg a *számítás embereit, a whiggel* azonosította. Kiindulópontjában mindhármát *a nemzeti élet fejlődésére nélkülözhetlen* nevezte, történetfilozófiai eszmefuttatása végére azonban egyértelműen a *whig* pozícióval azonosult, úgy mint más munkájában is a *kiegyenlítő*kkal vagy a *reform* embereivel. Itt így fogalmazta meg alaptételét: „A radicaloké az érdem, hogy a mozgalmat megkezdi, s működésök kivált akkor, mikor tespedéstől félhetni, felette fontos; de nem kevésbé az a toryké is akkor, ha hozzájárulásuk nélkül anarchiától, forradalomtól tartani lehetne. Mindkét szélsőségben azonban mégis több természeti, mint lelki erő működik. Ezen felekezetek a fejlődés pozitív s negatív sarkai a társaságban. Haladás rendeltetése lévén az emberiségnek a radicalokat a haladási ösztön hajtja, a torykat a természet vis inertiaeje szegezi helyhez. A whigeknél ellenben a működés inkább lélektani, teljesen öntudatos és szabad. Mert abban a cél s eszközök minden oldalú ismerete, s ezek legszabadabb választása tűnik ki, minél fogva elébb vagy utóbb, közvetítvén a szélsőségeket, ők határozzák el a történet folyamát.” Szontagh erre az eszmefuttatásra alapozva Deákot (*radical*), Desseffy Aurélt (*tory*) és Széchenyit (*whig*) nevezi meg ideáltípusként, de mégsem velük foglalkozik hosszan, hanem szinte az egész elemzésben a *radical* Kossuthot, mint a *Pesti Hírlap* egykori szerkesztőjét bírálja, szinte szélső *radical*ként tekintve rá.³⁴

Szontaghnak nem a legszínvonalasabb munkája ez a tanulmány, de a napló-bejegyzéshez rendelve megvilágosító erejű. Nyugodtan mondhatjuk, ha Szontagh a *Budapesti Híradóba* (is) küldözgette cikkeit, akkor elfogadta azt a helyzetet, hogy a túlhajtott „radical” irány visszaszorítása érdekében erősíthetik időnként a „whigek” a „torykat”, mint ahogyan Széchenyi is a nyilvános téren a hozzá szellemi értelemben közelebb álló reformellenzék visszaszorítására ezt cselekedte. Nyilván ez a Szontagh-elemzés 1844-ben született meg, akkor, amikor Széchenyi még „nem tétetett kísérletet,” hogy mozgósítsa a *progresszisták* kicsiny, de markáns csoportját. Az akadémiai filozófus lényegében arra a feladatra jelentkezett már 1844 nyarának elején, amely 1846 végén valósult meg, így azt nem tudni, hogy közben nem Széchenyivel egyetértésben cselekedett-e.

³⁴ Szontagh a memoárjában rögzítette, hogy amikor Desseffy ajánlatát a BpH „szerkesztésére” elutasította, akkor helyette Császár Ferencsel vállalkozott a Kritikai Aeropag szerkesztésére. Az idézett tanulmány bizonyosan az ő műve, nemcsak az érvelés megszokott menete miatt, hanem mivel egy hosszúságú elemzést tartalmaz a Ludovicaeumról éppen abban a szellemben, logikában és fogalmakkal, ahogyan Szontagh a kérdésről a Jelenkorban 1847-ben érkezett. *Szontagh G.*: Emlékezések i. m. 275.; [*Szontagh Gusztáv*]: A Pesti Hírlap letűnt első stadiuma. In: Irodalmi Areopag I–II. Buda-Pesten 1844. II/I. 7–35. idézve: 12–13. Vö. [*Szontagh Gusztáv*]: Z] Ludoviceum progressista szempontból. Jelenkor, 1847. január 24. Szontagh szerzőségéről általában a kritikai lapban lásd *Mester B.*: Magyar Philosophia i. m. 113.

„[...] nem nevezem magamat konzervatívnak”

A kérdés Szontagh „várakozását” tekintve is egyszerű: mikor és hogyan vált fontos-sá (azzá vált-e egyáltalán) a Széchenyi és Dessewffy Emil közötti baráti-politikai, stratégiai együttműködésben *az a probléma, hogy Dessewffy a konzervatívok meghatározó vezető személyisége volt, míg Széchenyi kifejezetten elhárította magától ezt a pozíciót.* (Itt most nem politikai értékvilágunknak, jövőképünknek az alapvető különbözőségére kérdezek rá, hiszen arra ők „szövetségük” idejében egyáltalán nem reflektáltak. Pályájuk eltérő alakulása, döntéseik gyökeresen különböző természete az 1848 március-áprilisi „törvényes forradalom” közben és után ezt híven kifejezi.)

A megnevezett kérdést szinte könnyebb megválaszolni, mint feltenni, hiszen az adott szótárban nem volt hozzá illő fogalom. Dessewffy Emil és Széchenyi István: *konzervatív és ...(?).*

Kiindulópontként ezért mérlegeljük Széchenyi szempontjait a (Szontagnál olvasható) „whig” és „tory” fogalmak összefüggésében, már csak azért is, mert amikor tudatosabban elgondolkodott a gróf az adekvát politikai címkéken, akkor felidézte a brit mintát. A *Jelenkorban* 1844. február 15. és március 10. között öt tételben értelmezte, bírálta és igyekezett meghaladni a pártosodás hazai tendenciáit, vizsgálta és kereste a megfelelő fogalmakat (*Oppositio* I–II., *Czégér* I–II. *Constatirozás*). Némi megrökönyödést keltett az időzítéssel, hiszen éppen kezdett konszenzus kialakulni a kétgarasos terve körül, és ez a fejtegetés együtt járt (újra) az ellenzék bírálatával.³⁵

A fogalmi keret zavaraiából indult ki, mégpedig abból, hogy nálunk nincsenek tisztán elválasztva az alárendelt (speciális, species) és a lényegi (generális, genus) szempontok. A brit modellt azért idézte föl, mert ott a kormányzati vagy ellenzéki címke másodlagos a tory és whig mögött, s ki-ki aktuális helyzetének megfelelően lehet kormányon vagy ellenzéken úgy, hogy pártirányultsága egyik és másik helyzetében is megmarad (Sir Robert Peel és Lord John Russel voltak a példái). Ezzel szemben Magyarországon keveredés tapasztalható, amely végeredményében ellentmondásos szerkezetet eredményez: „[...] de azáltal keveredik nálunk a pártok lényege igazi káoszba, [...] hogy liberális, haladó és oppositionális párt, a közalkalmazás s közfelfogás szerint szintúgy fejez ki egy értelmet, mint a konzervatív, haladni sehogy sem akaró s kormánypárt megint egy más értelmet.” Azt elemzésében Széchenyi egyértelművé tette, hogy (későbbi szóval élve) a politikai váltogazdaság Magyarország esetében nem valósulhat (még) meg, de a téves

³⁵ A cikkek kritikai jellegű kiadását követve: SZIÖM6/2 330–394. A „whig–tory” ötlet valószínűleg innen került be a gróftól rendszeresen olvasó tudós-filozófus szótárába. Azonban csak időlegesen, Szontagh később sem ezt a modellt használta.

elvekre alapozódó statikus szerepek (ellenzéki, konzervatív) helyett a folytonos helyzetelemzésre épülő változékonyságot ajánlotta megoldásnak. Azt igyekezett bizonyítani, hogy a kormánypártolás és progresszió megférnek egymás mellett, sőt e kettő összekapcsolása az egyetlen járható út a nemzet számára. Így hierarchizálta (három szinten) a legfontosabb elemeit a választható politikai identitáselemeknek: (1.) „Főelvileg hazai hűség.” (2.) „Körülményeinkhez alkalmazva, magyarság, alkotmány, tolerancia, szabadelműség s lehető legsebesb progresszió.” Ezen a két szinten nem rögzített választhatóságot. Minden bizonnyal ezekre az alapfogalmakra úgy tekintett, mint olyan konszenzuális alapértékekre, amelyeket a politikai rendszer minden résztvevőjének magáévá kell tenni. És csak a harmadik szinten tartotta értelmezhetőnek a pártszínezeteket. (3.) „Árnyéklatilag elvégre, úgy, mint például Angliában, tory vagy whig [...] megvallom erre, noha az eszme tiszta, még nem találtam kitélt, mellyel beérném. Azonban fogok keresni.”³⁶

Vizsgálatunkhoz tökéletesen illeszkedik a szöveg (így Széchenyi) végszava: még nincs jó, de keresem. Széchenyi tehát tudatosan gondolkodott a magyar politikai teret jól leíró „árnyéklati” (vagyis az árnyalatokat híven kifejező) címke fogalmakon és különösen a maga számára megfelelőn, a hozzá illőn. Az azonban öelötte és reformer (ellenzéki) barátai előtt is bizonyos volt, hogy *nem* a *konzervatív* lesz az. Hiszen az értékrendje egészen más volt mint a kortárs konzervatívoké, és a (rengeteg) különböző kifejtettségű és intonáltságú politikai önmeghatározásában, amelyeket az 1840-es évek közepétől írt le, ezekre a fogalmakra tette a hangsúlyt: „[...] Én *alkotványnak* és *nemzetiségnek* vagyok embere, s mindenek előtt *magyar*, s eszerint, [...] testestül lelkestül a *szabadelműség* és *haladásnak* vagyok híve.”³⁷

Valódi kényszerhelyzetbe a konzervatívok pártszervezése hozta (már az előtörténeti időben), hiszen a pártszerveződés konkrét aktsaival két élesen konfrontálódó párt keretében látszott stabilizálódni a magyar politika, amelynek egyik pólusát a kormányzathoz kötődő konzervativizmus, másik oldalát az ellenzéki nemzeti és liberális reformmozgalom jelentette, így neki nem nyílt tér a sajátos szempontjaival. Ahogyan haladt előre a konzervatív párt szerveződése, elodázhatatlan lett a számára, hogy kialakítsa a saját címkéjét.

A diéta után az első „kihívás” a konzervatív szerveződések felől 1845. március 13-án érte: „Dessewffy Emilhez kocsizom. Ülés nála, Szécsen Tóni, Ürményi, Luka, Barkóczy. – Kezüket csókolom; nem mentem be.” Másnap sem javult a kedélye körükben, igencsak elutasító volt: sőt immár kénytelen volt elhárítani a bekapcsolódását a szerveződésbe, mert meg akarták hívni a június 2-re tervezett

³⁶ Idézte: Oppositio I. SZIÖM6/1. 336–338. és Oppositio II. 352.; *Viszota Gy.*: Bevezetés [II.] i. m. 31–39.; *Velkey F.*: Egy pártmélküli i. m. 32–40.

³⁷ Czégér I. SZIÖM6/1. 362. A kiemelések tőlem (V. F.).

következő konferenciájukra: „Nem kérek belőle. Már kifőzték, én most kitálaljam? [...] Én bizony nem jövök.” Bár később ezekkel a konzervatív férfakkal ügy-ügy megbékélt, (Barkóczy János irritálta még sokáig, később Luka Sándor), de az adminisztrátorrendszer kiépítése ekkor indult, és kifejezetten kifogásolta a jelenséget és következményeit, úgyhogy változóan lettek ismét igencsak negatív szereplői a naplónak. Hol vitatkozva feszülten, hol együttműködve alakult a kapcsolata velük, de közösségben sosem tettek rá jó benyomást. Széchenyi nem szívelte a konzervatív gyülekezetet, leginkább hivatalvadászokat látott bennük.³⁸

Visszatérve a személyes kapcsolat világába, egyértelműen megragadható egy sajátosság: Széchenyi nem szívesen nézte Dessewffy Emilt „csoportképeken”, együtt a konzervatívokkal.

A konzervatív pártalakulás folyamatát azonban komoly figyelemmel kísérte. Közvetlenül konstatálta Liphay Sándor kísérletét: „A Körön keresztül egy pártot akar képezni,” hiszen felkereste ajánlatával. A konzervatív párt azonban nem a *Nemzeti Újság* lapgazdája által megindított módon jött létre, azaz nem a társasági élet felől (nem alulról) építkezett, de azért (a helyzetből kisarjadó) *Közhasznú Gyűlde* lett a párt társasági bázisintézménye. Széchenyi ide (természetesen) nem lépett be.³⁹ Nyilván tudnia kellett arról az útról is, amelyen a konzervatívok tekintélyesebb vezetői (lapvezérek, hivatalnokok, főúri közszolgák), mintegy felülről elindítva igyekeztek pártot szervezni. Hiszen a vele többször érintkező gróf Dessewffy Emil, gróf Szécsen Antal és gróf Keglevich Gábor voltak a folyamat meghatározó figurái. Arról a konzervatív megbeszélésekről hallgat a napló, amely 1846 júniusában a Medárd-napi pesti vásárok idejében volt. Széchenyit nyilván a belső körbe nem akarták bevonni, hiszen ekkor állt fel az a kilenc tagú bizottság Szécsen Antal vezetésével (közte Dessewffy Emillel), amelynek feladata lett a program előkészítése és kidolgozása. Széchenyi a következő nagyobb értekezlet előtt néhány nappal konstatálta az ügy előrehaladott állapotát, amelyet a választmány az 1846-os Lipót-napi nagyvásár idejére (november közepe) tervezett. „Somssichhoz. Adjon tanácsot nekem [...] Konzervatív-értekezlet hm hm! – Megyei rend! Keglevichnél [...] Elkérem a 12 pontot.”⁴⁰

³⁸ SZIN6 182–184. Az itt is megfogalmazott gondolat régről visszatérő és később is előforduló eleme volt a konzervatívokkal szembeni kritikájának: „Luka, Ürményi, Szécsen etc [...] azok lenni akarnak valakik, s kapni valamit.”

³⁹ 1845. október 19. SZIN6 277.; *Dénes I. Z.*: Liberális i. m. 142–145.

⁴⁰ A júniusi megbeszélés után elkészült a „Conservatív pártalkotási program”, ami a későbbi Konzervatív Program előverziója. Ennek a 17. pontja teszi világossá, hogy a júniusi konferenciából kiküldött választmány a következő alkalmat a novemberi fővásárhoz igazította, vagyis a nyárutóra nem terveztek nagyobb megbeszélést. Az augusztus végi János-napi vásár idejében Széchenyi amúgy is a Tisza-vidéken munkálkodott. MNL OL DCSL P 90 - 5/k A Konzervatív Pártra vonatkozó iratok és levelek (1846–1847) (továbbiakban: KPvIL). Röviden összefoglalja *Dénes I. Z.*: Liberális i. m. 179–183.; SZIN6 465–466.; SZIN 1123.

A konzervatív aktivitást Széchenyi hümmögéssel fogadta, de jellemző az elkövetkező néhány napjára, hogy a Somssich Pállal való beszélgetés és „a 12 pont” megismerése (1846. november 4.) után prominens konzervatívok sokaságával találkozott. Még aznap Szögyény-Marich Lászlóval, az éppen hivatalba lépő alkancellárral, majd az (igazán) ifjúkonzervatív Szécsen Antallal többször (például a színházi páholyában), Ürményi Ferenc koronaőrrel és rendszeresen Ürményi József alnádorral, aki a Gyűlde társelnöke volt, vagy ismételten gróf Keglevich Gábor tárnokmesterrel, aki a konzervatív értekezletek számára a termeket biztosította. Sűrűn igyekeztek megoldozni „a legnagyobb magyart” a konzervatívok, hogy csatlakozzék hozzájuk. El is ment a november 9-i alkalomra, de nem érezte magát otthonosan: „7 órakor Keglevich Gábrishoz, a konzervatív gyűlés előértekezlete! Luka [...] tombol [...] Micsoda bagázs néhanapján! – Ebéd lesz állítólag [...] melyen Tisza is etc. Végképp nem állhatom ezt a büzt!” Széchenyi nem vágyott arra, hogy a hírhedett Bihar megyei adminisztrátorral, Tisza Lajossal üljön egy asztalhoz, s úgy tűnik ezek a gyűlések fizikailag is megviselték. A november 12-i nagy konferenciára hivatalos meghívót kapott, de azt is „igen melegnek és fülledtnek” találta. S nemcsak kritikus távolságtartással figyelte a történéseket („Azt hiszem, rossz terepen mozognak!”), hanem el is hátrította a konzervatív címkét: „Én: Különös állásban vagyok; – én nem nevezem magamat conservatívnek – sokszor mondtam és írtam [...] én progressio embere vagyok.”⁴¹

A nyilvános elhatárolódás sem kellett, hogy erősebben befolyásolja Dessewffy Emil és Széchenyi kapcsolatát, hiszen mégiscsak jelen volt a gróf az ülésen, és a résztvevők 130 fős listáján – amelyet Emil a körlevélben rekonstruált – Széchenyi neve is szerepelhetett. Még mindig fenntartható volt az az értelmezés, amelyet Somssich Pál mondott az értekezleten a „progresszistára” reagálva – mintegy a külső megfigyelő helyzetéből kétségbe vonva az önértelmező Széchenyit – mégiscsak ő „a legnagyobb konzervatív.” A következő napok feszültségei (az elhárított Dessewffy – Irinyi párbaj), a reformellenzékietől kapott pozitív gesztusok majd összeütközések azt mutatják, hogy Széchenyi megpróbálta fenntartani a konzervatívok és ellenzékiek közötti helyzetét. Kifogásolta, hogy az ellenzék nem hívta konferenciába, nekik is kifejtette, hogy „sem ellenzéki sem konzervatív,” sőt Teleki Pest megye közgyűlésén elhangzott szavait egyetértéssel iktatta naplójába: „[...] bizonyos vagyok... megint velünk tart, ha nem tudja constitutionalis vágásba hozni az országot.” Kétségtelenül azonban sodródott a konzervatívokhoz, részt vett még két kisebb konferenciájukon (november 27-én és december 9-én), és

⁴¹ MTA KIK Kt.; SZGY K203/114.; SZIN6 465–471.; SZIN 1123–1127. – megtartva az eredetileg is magyar nyelvű szöveg helyesírását.

mindkétszer a körökben maradt, hosszan whisteztek.⁴² Ez volt azonban az utolsó ilyen intézményes érintkezése Széchenyinek a Konzervatív Párttal, a következő nagy tavaszeli pesti nagyvásárhoz igazított (1847. március 15-i) konferenciájukra nem ment el, mint ahogyan az azután következőkre (1847. június 7-re és szeptember 20-ra.) sem.⁴³

„[...] a konzervatív köntöst csak úgy viselhetném,
[...] hogy ez maskara.”

Széchenyi maga zavarta meg az 1846. november-decemberi „sodródását”, és kezdeményezett ellenhatást. A függetlenségét és önálló irányát megóvando az év végén, december 21-én és 25-én Szontagh Gusztávval, Kovács Lajossal és Helmecky Mihállyal (a lap szerkesztőjével) egyeztetett a *Jelenkor* irányzatosabb elköteleződéséről. Immár valóban aktivizálódhatott az a munkatársi kör, amely Széchenyi kiegyenlítő megfontolásait igyekezett a politikai nyilvánosságban eddig is felmutatni. Vagyis arra tettek kísérletet, hogy a *Jelenkort* a *progresszista* irány szócsovének tegyék. Magát a programot Kovács Lajos írta meg, aki a Tiszavölgyi Társulat titkáráként volt Széchenyi jobb keze, s aki 1842-ben egy rövid ideig Kemény Zsigmonddal szerkesztette az *Erdélyi Hiradót*. A program kulcsmondata egy széchenyiánus önmeghatározás: „Elvünknek tehát a progressziót valljuk, alkotmányos úton; a progressziót oly modorban, mely frigyét köt a viszonyokkal s adott körülményeink közt a lehető legnagyobb sikert ígér.” Bár a szöveg bizonytalanságban hagyja azt a lehetőséget, hogy pártkezdeményként kell-e rájuk tekinteni, de sokatmondó, hogy az „alakulási hajlam” jegyében lépnek ki a „közélet küzdőhomlokára.”⁴⁴

A progresszista sajtóoffenzíva első fontos szövegeiben, Kovács Lajos kommentárjában (január 7.), amelyet a lap programjához írt, és Szontaghnak a pártokat

⁴² SZIN6 470–498., idézve 474. Széchenyi kezdte együttesen is „megszokni” a konzervatívokat. Kötődéseinek új hangsúlyát kifejezi például az, hogy november 30-án Deseffy Emillel külön átmert Budára Szécsen Antalhoz elbúcsúzni, mert éppen Bécsbe készülődött. SZIN6 484.

⁴³ A Konzervatív Párt alapidokumentumai (néhány forrás inkorrekt elhagyásával) egybegyűjtve: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. I. Szerk. Andics Erzsébet. (Magyarország újkori történetének forrásai) Bp. 1981. 204–292., a névsor: 406–407. A Széchenyi és Deseffy levéltári állagokat vettem alapul a pontos rekonstrukcióhoz, mert ezekben hiánytalanul fellelhetők az eredeti dokumentumok: MNL OL Széchenyi család levéltára: Széchenyi István Gyűjtemény 10. cs. (1846) 565–570. (1846. nov. konf.); 11. cs. (1847) 278–279. (1847. jún.); MTA KIK Kt. SZGY K304/9. (Igénytelen nézetek...) és K203/115. (1847. márc.). Az MNL OL DCSL KPvIL iratok között az előkészítő bizottsági anyag mellett a körlevelek több példányban is megtalálhatóak.

⁴⁴ SZIN6 495–496. Szontagh tette Kovács szerzőségét egyértelművé. Lásd *Szontagh G.: Emlékezések* i. m. 281.; *Csorba L.: A közélet i. m.* 40.; A „Jelenkor” és „Társalkodó” Programja. *Jelenkor*, 1847. január 3. és SZIÖM 6/2. 1158–1161.

elemző sorozatában (II. január 14.) elsősorban pozicionálisan lett meghatározva az új irányzat. Kovács a kettős elhatárolódás formájával élt: „Ezért jelszava sem kormány ellen, sem mellett, míg nem tudja: miben? Sem ellenzék, sem konzervatív, míg nem látja: mit kell ellenezni vagy konzerválni.” Szontagh pedig ismét a (filozófiai értelemben) vett kiegyenlítés erejét kereste a középső erőben: „két párt küzd egymással: a *liberális* és *konzervatív*; ez most a kormánnyal tart, amaz az ellenzékét képezi. [...] Hiányzik még tehát a közbenső párt, mely a két nézeteiben divergáló s egymással alkudozni nem akaró párt nézeteit tette összpontosítja.” A Szontagh-féle politikai szótár alakulását figyelve nem nehéz beazonosítani, hogy a liberális–konzervatív–progresszista fogalmak megfeleltethetőek a radical–tory–whig hármasságnak.⁴⁵

Széchenyi tökéletes összhangzásban (még) a munkatársaival ugyanekkor az egyik régóta formálódó (többször újrakezdett) kéziratának a lezárásán dolgozott. 1847. január 7–8-án írta meg a *Politikai programm töredékek* előszavát, amelyben ő is egyértelmű kettős elhatárolódással jelölte ki helyét a politikai térben: „[...] én mostanság sem ellenzéki sem konzervatív nem vagyok, hanem ha már valami politikai titulusomnak lenni kell, «becsületes progresszista, ernyedetlen reformer».” Igen éles kritikát fogalmazott meg a konzervatívokkal szemben, éppen a reformhajlandóságuk komolyságát megkérdőjelezve, amikor kifejtette, hogy „az, mit Magyarországon én kívánnék konzerválni, úgy áll ahhoz, minek kitisztítása, reformálása és egészen újra alkotása után sóvárgok, mint legfeljebb 10:100-hoz.”⁴⁶ A konzervatívok azonban olyan érzékenyen reagáltak a *Jelenkor* programjára és Kovács Lajos kapcsolódó kommentárjára, hogy újra kellett gondolnia az irányt.⁴⁷

A *Jelenkor*-féle programról Széchenyi január 6-án jegyezte meg, hogy a konzervatívok „nem igen szeretik.” Másnap Kovács Lajos kommentárjai miatt duzzogott, mert a szerzőséggel őt gyanúsították, s úgy érezte ezzel zavart keltett: „Csak a barátai árulják el az embert. – Eme cikk, hol Kovács mint Lovagi, mint pártatlan Ember [...] támadja a konzervatívokat, programjukat, következőképp Emilt és Apponyit! – elegendő, hogy keresztülhúzza minden tervemet. Kovács békíteni akar, két szék közt a pad alá lök.” Széchenyi ismerte szövetségeseit, pontosan tudta, hogy a *Jelenkor* „pártszerű” előrelépése megzavarhatja a legfőbb kapcsolatait, a bécsi alkancellárral és a konzervatív lapvezérrel. Apponyi György január

⁴⁵ [Kovács Lajos X]: Commentár gyanánt programunkhoz. *Jelenkor*, 1847. január 7. Széchenyi aznapi idézett naplóbejegyzése tanúskodik Kovács szerzőségéről. SZIN6 500–501.; SZIN 1134.; [Szontagh Gusztáv: Z] A' politikai pártok állása II. *Jelenkor*, 1847. január 14.

⁴⁶ Gr. Széchenyi István: Politikai programm töredékek 1847. Pesten [1847.] Számozatlan Előszó 2–3. és SZIÖM6/2 686.

⁴⁷ *Viszota Gy.*: Bevezetés [II.] i. m. 171–208. Erről sokkal bővebben lásd *Velkey F.*: Egy párt nélküli i. m. 32–54.

11-i levelére válaszolva már mentegetőznie kellett, világossá kellett tennie, hogy nem szervez harmadik pártot, és erősíteni fogja a konzervatívokat. A levél írásának a napján (január 13-án) pedig túlesett Dessewffy Emil megnyugtatóján is: „D Emilnél. Magyarázkodás; – Jelenkor miatt.”⁴⁸ A bírálatok hatására elkezdett áthangolódni Széchenyi könyvében a konzervatívokkal kapcsolatos szöveg. Viszont ez nem a mű elejére, hanem a befejezéseként készült. A január 9-i szövegében egy gesztust kaptak a konzervatívok, de a január 10-i részben még megismételte szigorú *progresszista* ítéletét, még kedvezőtlenebb aránypárral érzékeltetve a konzervatívok maradiságát: „a konzervatív tábor [...] legfeljebb csak oly arányban szeretné mocskából kitisztítani a recsegő vén magyar feudális erőmüt, s pedig minél későbbben, mint teszem 10 áll 1000-hez.” (Ő maga továbbra is az ellentétes előjelű 100:10-hez mellett maradt.) Az elhatárolódás elmosódott, semlegesebb elemzés következett január 13-tól kezdve, és a 16-án keltezett részben a pozitívabb gesztusok után, csúcspontjaként ennek a mozgásnak így fordította kéziratában a szót: „Ha volna egy párt, [...] bár meghagyná is zászlóján a konzervatív címet, ha tetszik, de e fölibe sokkal kiáltóbb betűkkel még ezeket tétetné: Reform, progresszió nemzeti és alkotmányos vágásokban [...] nem tudom magam is nem csapnék e fel közvitézül!” Széchenyi tehát óvatosan visszavett a *progresszista* irányból és közeledett a konzervatívokhoz már akkor, amikor munkatársai még a *progresszista* irány megalapozásával és elfogadtatásával bíbelődtek.⁴⁹

Szontagh Gusztav (utóbb) a progresszisták elhallgatását, azaz visszavonulását egyértelműen azzal indokolta, hogy mivel a fellépésük a konzervatívoknak és így a kormányerőknek ártott, ezért meg kellett gondolniuk a politikai következményeket. Közvetlenül Dessewffy Emil és a *Híradót* nevezte meg abban az összefüggésben, hogy mire kellett tekintettel lenni a grófnak: „oly szemes ember, mint Széchenyi csakhamar észrevette, hogy a szándéklott siker nem mutatkozik. Bécsbe rándultakor pedig észrevette, miképp szándéklott vállalatát ott sem pártfogolják, mert az nem Kossuthnak és *Pesti Hírlapjának*, hanem Dessewffy Emilnek és a *Budapest Híradónak* fogna ártani, tehát inkább a konzervatívoknak, mint a forradalom embereinek. És [ezt] magam is, úgy hiszem helyesen láttam.

⁴⁸ SZIN6 499–500., 503–504.; SZIN 1134–1137. Széchenyi István levélfogalmazványa Apponyi Györgynek 1847. jan. 13. MTA KIK Kt. SZGY K/193. 64. Apponyi levelével együtt magyarul ismerteti *Viszota Gy.*: Bevezetés [III.] i. m. 230–231.

⁴⁹ A megírás ritmusa a kötet kézírata és *Viszota Gyula* kritikai jellegű kiadványa alapján értelmezhető. Az eredeti kiadásban a témánk szempontjából fontos, január 9-e után megírt részek helyére lásd *Gróf Széchenyi I.*: Politikai i. m. 146–160., idézet 159–160.; SZIÖM6/2. 815–825., idézet 825–826.; MTA KIK Kt. SZGY K 274 *Széchenyi István*: Politikai programtörödékek. Az egyberakott kéziratban külön egységeket alkotnak azok a részek, amelyeket Széchenyi a pártosodás összefüggésében írt meg január elejétől. A kötet elején a „Bevezetés” (jan. 7–8.), a végén a „Finis” (jan. 4–5.) és a „Vége” (jan. 9–18.) 1–192. Széchenyi jegyzeteiben is világosan látszik, hogy más-más funkciót szánt ezeknek a szövegeknek: „Ergänzung + Schluss – Finis” uo. 216.

Mindezek következtében Széchenyi szándéklott vállalatától eláll.”⁵⁰ Széchenyi István tehát a Dessewffy Emillel való szövetség miatt fogta vissza önálló programirányát, és rendelte alá magát olyan, stratégiai-taktikai megfontolásoknak, amelyek (némileg) együtt jártak a politikai önfeladásával. Ez a kényszerhelyzet azonban neki sem volt hosszú távon tartható; az újabb változást éppen a konzervatív sajtó idézte elő.

Dessewffy Emil az 1847. február 12-én megkezdett cikksorozatában (*Nyílt levelek Erős Lajoshoz Szabolcsba*) foglalkozott az új helyzettel, s nagyon erőteljesen számon kérte a *Jelenkort*, hogy vajon „új középpártot” kíván-e alkotni. Igen ironikus I. cikkében úgy érvelt, hogy a konzervatívokat nem zavarja az, hogy Széchenyi „nevét ott látják”, mert ő „kivételes helyzetben szeret és tud maradni.” Viszont ezt „egyedül” csak ő maga teheti. Dessewffy az új irány zászlóbontását igyekezett nevetéssé tenni: önállótlanak minősítette; az ellenzékhez tartozónak értékelte, s így Széchenyit leválasztotta a lapról, mivel őt az ellenzékkel „azonosítani semmiképp és semmiben sem lehet.” Utóbb történeti ívbe helyezve (II.) a „nem számító és számító” politika (ellenzéki és konzervatív) jellemzőit taglalta, majd (V.) a párttéren „függetlenként” megjelenő lapot bírálta, s jelölte ezt a pozíciót időszerűtlennek. Dessewffynek a kapcsolódó írásai jelzik, hogy igen érzékenyen érintették a konzervatívokat Széchenyi körének a mozgásai. A legfontosabb problémát éppen a kis *progresszista* munkatársi kör jelentette. Ha a gróf nem úgy jeleníti meg magát, mint önálló szféra, hanem jellegadó vezetőjévé válik valamiféle intézménynek (egy lapnak vagy pártnak), akkor megszűnik a két másik párt számára a széchenyiánus legitimációs bázis. A konzervatívoknak (és Dessewffynek közvetlenül) nagy tekintély- és súlyvesztés lenne Széchenyi tényleges „elvesztése”, mivel nagy támasztékot jelentett a konzervatív sajtónak, s mivel 1846 végén hozzájuk sodródott közelebb.⁵¹

A *Politikai programm töredékek* február 23-i megjelenése után a feladat annyival lett bonyolultabb, hogy immár Széchenyi maga beszélt kettős elhatárolódással – nem egy program, vagy Kovács Lajos (!) – és egyértelműen elutasította a konzervatív címkét (és beállítódást), illetve megerősítette a *progresszistákat*. A tételmondatok a konzervatív szemle- vagy cikkírók munkáiban jellegzetesen oda húznak, hogy Széchenyi lehet „egyedül” és „független,” „de vajmi silány figurát mutatna sok, ki magát vele, mint pártpajtás, egy kategóriába tenné.” Azaz leválasztották Széchenyit a progresszista csoportról, felmutatták mint különleges egyedi értéket, és jelezték, hogy ő lényegében a konzervatívokhoz tartozik. Ezt

⁵⁰ Szontagh G.: Emlékezések i. m. 282–283.; Csorba L.: A középutas i. m. 44.

⁵¹ Dessewffy Emil: Nyílt levelek Erős Lajoshoz Szabolcsba I., II. Az oppositio bűneinek phasisai. IV. Béküljünk, de mivel? V. Barátkozzunk meg, de mivel? Budapesti Híradó, 1847. február 12., 14., 19., 21.

a sémát az első szemlész cikk nem követte a *Hiradó*ban, s néhány oldalvágással bírálta a művet: „harminc negyven vezércikk egyvégtében”. A többiben jellemző a Széchenyi iránti tisztelet, de az egyértelmű konzervatív önvédelem is. Szécsen Antal anonim cikkében a közös elvi alapot mutatta ki Széchenyi és a konzervatívok között, s így egy másik korszak hagyatékának tekintette különállását, illetve különböző politikai mozgások (változandó) eredőjének látja mostani helyzetét. A sajtóbeli megnyilatkozások világozza teszik, és a cikkek rendre ki is mondják, hogy „a gróf röpirata, a konzervatív ügynek is gyengítésére ütött ki; ez tény!”⁵²

Széchenyinek két korabeli megnyilatkozása azt mutatja, hogy ő elvárta volna a konzervatívoktól, hogy olvassák ki a műből a közeledés szándékát. Némi sértettségre utal egy ismeretlenhez írt március 11-i sora: „Többi közt: hogy a konzervatívok általján véve oly felszínesen fogták fel röpiratomat stb. és a Budapesti Hiradó (nem Szécsen Antal) vagdalt is, nem volt ildomos taktika a pártra nézve.”⁵³ Kétségtelen, hogy Széchenyi visszafogta a progresszista offenzívát, még hozzá azért, mert tekintettel akart lenni a konzervatívok szempontjaira: ne bontsák meg a kormánytámogató politikai erőket. A konzervatív olvasói a műnek azonban nehezen értelmezhatték a Széchenyi-féle elmozdulás finom árnyalatait. A mű elején ugyanis egyértelmű kettős elhatárolódással teremtette meg a politikai identitását a gróf.

Titkárának Tasner Antalnak már a dolog távlatában értelmezte a helyzetet: „[...] meglehetne, hogy én csak 15., 16. vagy még későbbben érkeznék Pestre; minthogy, megvallom, a két konferenciát szinte szeretem elkerülni. Az ellenzékibe úgy sem vagyok meghívva, konzervatívok pedig részint oly ostobául fogták fel könyvemet, hogy szinte jobb, ha most feléjük sem megyek: ha Pesten vagyok, nehéz ezt elkerülni.”⁵⁴ Széchenyi a márciusi konferencián valóban nem vett részt, egyiket sem. Bécsben tárgyalt március 15-én éppen a Tisza-ügy támogatásáról, és kifejezetten játékosan fogta fel, hogy a nemzeti ügyben elért sikere (akkor úgy tudta, megvan a Tiszára az egy millió) disszonáns helyzetet teremt a *Politikai programm töredékek* miatti általános elutasítottóságával. Jószágkormányzójának, így számolt be helyzetéről hazatérte után: „Én itt tegnap érkeztem – azt mondják, ma macskazenét csinálnak – éppen nem bánám. Azt is meg kell próbálnom [...] Holnap Tiszavölgyi ülés van

⁵² Gr. Széchenyi István és a konzervativizmus I–III. Nemzeti Ujság, 1847. február 26., február 28., március 2. [*Szécsen Antal!*] Gr. Széchenyi Istvánnak egy új munkája jelent meg „Politikai Programm-töredékek” cím alatt. Budapesti Hiradó, 1847. február 28. Budapesti Hiradó Irodalom és Tudomány rovat [név és szignó nélkül], 1847. március 2.; és egy másik szerzőtől: 1847. március 5.

⁵³ MNL OL SZIGY/11. (1847) 82–83. Bártfai Szabó László másolata.

⁵⁴ Széchenyi levele márc. 9-én Tasner Antalnak Gróf Széchenyi István levelei. III. (Széchenyi István Munkái VI.) Összegyűjtötte Majláth Béla. Bp. 1891. 506–507.

[...] én 1 Milliót nyertem [...] a kormánytul.”⁵⁵ Amint a naplójából kiderül, Széchenyit a konzervatívok a júniusi konferenciájukra már meg sem hívták. Ő erre nem valamiféle önsajnálattal gondolt, mint akit feszít, hogy kikopott a pártéletből, hanem valami bölcs rezignációval: „Nem megyek. Nem kaptam extra meghívót. Ha meghívót kaptam volna, mindenképpen elmennék. Mert tanácskozni, okulni akarok.”⁵⁶

A progresszista kísérlet egyrészt felvillantotta egy „csaknem volt, de sosem lett” Széchenyi-párt lehetőségét, másrészt viszont oda vezetett, hogy Széchenyi (előbb) kénytelenül közeledett, de azután sokkal jobban eltávolodott a konzervatívoktól, így a Desseffy Emillel való szövetség szálai is meggyengültek.

Olyan dinamikus sokrétűségben cselekedett Széchenyi a polgári nemzeti átalakulásért, hogy az időleges elszigeteltségeiből mindig hamar ki tudott törni. És hogy ugyanolyan hatékonysággal tudott-e cselekedni a párt téren kívül, mintha belül lett volna? Erre a kérdésre Desseffy Emil 1846. augusztus 7-én éjszaka egy csettintéssel válaszolt. „Széchenyi tudja, hogy csak velünk, csak általunk tehet valamit. Akármilyen legyen tehát szimpátiája, ő mint okos ember rég belátta, hogy csak addig, míg mi segítjük, mozdíthatja elő terveit.” – kiáltotta fölgorva egy vitahelyzetben a némileg pezsgőmámoros Emil egy éjszakai könnyed élcelődés során. Majd így folytatta: „Mihelyt elszakadunk tőle, nem viszen ki semmit.” A társaságban éppen afelől zajlott a vitatkozás, „hogy Széchenyi melyik párthoz szít inkább”, s a jelen lévő, a beszélgetést derülten figyelő Széchenyi elkomorult Desseffy Emil szavaira Kemény Zsigmond történet-elmondása szerint: „De csak nélkületek is tehetek valamicskét, mondá sötéten Széchenyi.” Ekkor következett az a nevezetes fitty Desseffytől: „Ennyit sem: válaszolta rá Emil, mutatoujját hüvelyken elpattintva.” Korántsem mondhatjuk, hogy egy-egy ilyen szituáció magyarázza egy-egy politikai szövetség ritmus- vagy intenzitásváltzásait. Mindenesetre ezen a debreceni Tisza-ügyi konferenciasorozaton Széchenyi sok szálát mozgatott a progresszista irányzat megalapozása érdekében. Talán éppen azért, mert eredendően érezte „beszorítottságát” a hatalom alá, és új utakat keresett. A megjegyzés és a csettintés nem eshetett jól neki: „Te ma nagyon őszinte vagy: jegyzé meg Széchenyi gúnyos mosollyal.”⁵⁷

⁵⁵ Széchenyi levele Lunkányi Jánosnak 1847. márc. 20-án. A levél későbbi részében konstatálta a tényt: „Macskazenék és effélékkel nem tiszteltetém meg!” MNL OL SZCSL Lunkányi hagyatéék 1. csomó: Széchenyi István levelei Lunkányi Jánoshoz 1831–1848. 1355–1356. Természetesen így nincs rajta a neve a „Conservatív tanácskozmányban részt vett t. cz. vendégek” névsorán sem. MNL OL DC SL KPvIL aláírási lista az 1847. márc. 15-i értekezletről.

⁵⁶ SZIN 578. 1846. jún. 7.

⁵⁷ Kemény Zsigmond naplója. Bev., s. a. r. és jegyz. Benkő Samu. [H. n.] 1974. 135–136. A napló több részletében is igazolja, hogy Széchenyi ekkor csendesen, de nagy hangsúllyal építette bázisát, már kimondottan a „progresszista” címke köré. Uo. 123., 126–127., 129–131. Jellemző módon debreceni

ISTVÁN SZÉCHENYI AND EMIL DESSEWFFY:
A FRIENDLY AND POLITICAL ALLIANCE
AND ITS TEST IN THE REFORM ERA

by Ferenc Velkey

SUMMARY

The relationship of István Széchenyi and Emil Dessewffy has so far remained outside the focus of Hungarian historiography, despite the fact that each of them was an influential friend and political ally for the other. While their personal relationship became utterly confidential in the course of their cooperation, it remained mostly motivated by regards of political tactics. Their common goal was to act as a counterbalance against the weight of Kossuth within the reform opposition, and to strengthen the Hungarian political basis of the Viennese government. The internal tension of their relationship was caused by the fact that while Emil Dessewffy was the leading politician and organiser of the conservative side, Széchenyi refused to identify himself with this position, even if his allies regarded him as such and used his name. It was this contradiction that resulted in the spring of 1847, after his failure to establish an independent „progressive” wing, in Széchenyi’s backing away from his conservative allies as well.

tartózkodásuk korábbi napján, amikor az ellenzékiek csipkedték Dessewffyt, akkor őt Széchenyi „védelmezte”. Az éles jelenetet Széchenyi nem rögzítette naplójába, csak a vicc-koncertet és Dessewffy Emil játékos üldöztetését villantotta fel, illetve azt (megerősítve Kemény beszámolóját), hogy ő valóban kedélyesen figyelte „mindkét oldal jóindulatát és humorát”. SZIN6 1846. aug. 7. 421.